

اقتصاد و بازرگانی در عصر اشکانیان

اسماعیل نساجی زواره
دبیر تاریخ زواره

اشاره

پس از سقوط دولت هخامنشی به دست اسکندر مقدونی، (۳۳۰ ق. م) شاخه‌ای از جانشینان او به نام سلوکیان به مدت هشتاد سال (۳۳۰ تا ۲۵۰ ق. م) بر ایران حکومت کردند تا اینکه شاخه‌ای دیگر از اقوام آریایی به نام «پارت‌ها» به رهبری مردی به نام «ارشک» از شمال شرقی ایران برخاستند و زمام قدرت را از دست جانشینان اسکندر خارج ساختند. آن‌ها سرانجام با فتح شهر سلوکیه، پایتخت سیاسی-اقتصادی سلوکیان، به دست مهرداد اول، دولتی را بنیان نهادند که در تاریخ به نام «اشکانیان» شهرت یافته است.

نخستین شاهان اشکانی با راندن دشمنان و مهاجمان از سرزمین ایران با پیکارهای مداوم، ضمن تحکیم بخشیدن به وضع خود، شهرها، آبادی‌ها و دژها بنا نمودند. آن‌ها به امور اقتصادی، به خصوص بازرگانی، توجه فراوان داشتند؛ به طوری که در این دوره ایران در تجارت نقش واسطه داشت و از جاده‌های ایران کاروان‌های بسیاری برای مبادله و انتقال کالا عبور می‌کردند.

نگارنده در این نوشتار به بیان فعالیت‌های تولیدی و اقدامات بازرگانی این سلسله پرداخته است.

کلیدواژه‌ها: اشکانیان، بازرگانی، اقتصاد

کشاورزی و دامداری

که با جدیت و پشتکار، آب مورد نیاز برای کشاورزی را از راه‌های دور به کمک چپار پایان تأمین می‌کردند.

در منابع تاریخی آمده است که آبیاری زمین‌ها به اندازه‌ای دشوار و وقت‌گیر بود که گاهی سه تا چهار روز طول می‌کشید تا آب مورد نیاز خود را از چشمه‌ها، قنوات و دیگر منابع آبی به زمین‌ها برسانند. (خدادادیان، ۱۳۷۹: ۲۷۳)

اولین مؤلفه رشد اقتصادی و تولید در جامعه اشکانی، رونق کشاورزی و دامداری بود؛ به طوری که پارتیان بیشترین عایدات خود را از این دو حرفه به دست می‌آوردند.

اشکانیان برای توسعه کشاورزی و به دست آوردن محصولات بیشتر و مرغوب‌تر، زمین‌های خود را به مردان و جوانان جویای کاری واگذار می‌کردند



در مناطق کم آب، زمین‌ها از طریق حفر قنات آبیاری می‌شد. در املاک و زمین‌هایی که مخصوص طبقه نجبا بود، کارهای کشاورزی به کمک بردگان که بیش‌تر آنان اسیران جنگی بودند، انجام می‌شد. (زرین کوب، ۱۳۶۸، ج ۱: ۳۵۲)

شیوه کشاورزی به دو صورت امکان‌پذیر بود: یکی کشت دیمی و دیگری کشت آبی. غلات همچون جو و گندم به صورت دیمی کشت می‌شدند و شالیزارها و جالیزها از آب رودخانه‌ها، چشمه‌ها و قنوت مشروب می‌شدند. (همان: ۲۷۵)

در عرصه اقتصادی، دامداری با کشاورزی پیوند داشت. اشکانیان در روستاها و مراکز دامپروری بز، گوسفند، گاو، خوک، اسب و شتر پرورش می‌دادند که از بین آن‌ها پرورش و تربیت اسب اهمیت بسزایی داشت؛ زیرا از وجود این حیوان در میدان‌های جنگ، در امر حمل و نقل، شکار و کشاورزی استفاده می‌شد. هم‌چنین در این دوره پرورش پرندگان همچون مرغ، خروس و شتر مرغ رواج داشت؛ حتی یکی از اقلام صادراتی شتر مرغ بود. چینی‌ها در اقلام وارداتی خود از سرزمین ایران اشکانی از جانوری عجیب الخلقه که همان شتر مرغ است، بارها نام برده‌اند. (همان: ۲۷۵-۲۷۶)

زنان پارتی در عرصه کشاورزی و دامپروری مخصوصاً باغداری و پرورش پرندگان نقش مهمی ایفا می‌کردند و علاوه بر آن در کارگاه‌های نخی‌ریسی، پارچه‌بافی، فرش‌بافی و حتی در کارگاه‌های سفالینه‌سازی خدمت می‌کردند. (کالج، ۱۳۵۴: ۷۷)

تقسیم زمین‌ها

زمین‌های کشاورزی در عهد حکومت این سلسله به چند دسته تقسیم می‌شد و مالکیت آن‌ها به گونه‌های زیر بود:

۱. زمین‌هایی که به دربار تعلق داشت و شخص پادشاه و عوامل او بر این زمین‌ها

و محصولات آن نظارت داشتند.

۲. زمین‌هایی که از طرف پادشاه به صورت تیول به ساتراپ‌ها، و به اصطلاح امروز استاندارها واگذار می‌شد و درآمد حاصل از آن صرف امور لشکری و کشوری می‌شد.

۳. زمین‌هایی که موقوفه معابد، آتشکده‌ها و اماکن مقدس و دینی بودند و روحانیون برجسته اشکانی بر آن‌ها نظارت داشتند. (مهرآبادی، ۱۳۷۲: ۸۷)

این نوع زمین‌ها از امتیازات ویژه‌ای برخوردار بود و به هنگام دریافت مالیات، دولت ملاحظاتی را در مورد آن‌ها در نظر می‌گرفت. مسئول نظارت بر تولید محصولات کشاورزی این نوع زمین‌ها افراد با صلاحیت و امین بودند که از سوی اماکن مقدس دینی تعیین می‌شدند. (زرین کوب، ۱۳۶۸، ج ۱: ۳۵۲)

۴. گونه چهارم املاک کم‌وسعت بود که به صورت زمین‌های کشاورزی و باغ‌های میوه به خرده مالکان آزاد تعلق داشت و دولت اشکانی جهت دریافت مالیات از محصولات و فراورده‌های این زمین‌ها بر آن‌ها نظارت داشت.

۵. گونه پنجم زمین‌هایی بود که املاک شخصی شهروندان پارتی به شمار می‌آمد. این زمین‌ها نسبتاً املاک موروثی محسوب می‌شد که در خانواده‌ها باقی می‌ماند و نسل به نسل به صورت ارثیه منتقل و واگذار می‌شد. (کالج، ۱۳۵۴: ۶۸)

تجارت و بازرگانی

دومین مؤلفه رشد اقتصادی در دوره اشکانیان تجارت و بازرگانی بود که درآمد آن نه تنها عاید تولیدکنندگان و بازرگانان می‌شد، بلکه دولت از این طریق هزینه‌های نظامی، فرهنگی، شهرسازی و سایر نیازهای مالی خود را تأمین می‌کرد. (خدادادیان، ۱۳۷۹: ۲۸۴)

در کاوش‌های شهر نسا (نخستین

پایتخت اشکانیان) در کاخ سلطنتی و خزانه شاهی آثار متعددی مانند ظروف سفالی، ظروف شیشه‌ای، مجسمه‌های مرمر، جام‌های عاج کنده‌کاری شده و تعدادی مهر به دست آمده است که نمودار وضع تجارت و بازرگانی در روزگار پارتیان است. (بیانی، ۱۳۴۹: ۲۳۸)

دوران سلطنت **مهرداد دوم** (۱۲۳-۸۶ ق. م) یکی از مهم‌ترین ادوار تاریخ شاهان پارتی است. مهرداد دوم پادشاهی شهرنشین بود و به هیچ وجه میل به صحراگردی، مانند سایر شاهان اشکانی، در وی وجود نداشت. او به منظور تشویق بازرگانان بین‌النهرین به رفت و آمد از جاده‌های فلات ایران که به دلیل جنگ و تهاجمات بسته شده بود، خیلی زود مقررات خاصی را وضع کرد تا اکباتان، شوش و شهر صد دروازه را همچون گذشته به بازارهای پر رونقی تبدیل کند. (ورستاندیک، ۱۳۸۶: ۱۳۶-۱۵۳)

در عهد سلطنت همین پادشاه، دولت اشکانی برای اولین بار با امپراتوری چین و روم ارتباط برقرار کرد و در نتیجه همین ارتباط بود که راه کاروان‌رو میان شرق و غرب باز شد و به «جاده ابریشم» معروف گردید و ایران مرکز این بزرگراه تجاری شد. (صفا، ۱۳۵۷: ۱۸)

در مورد ارتباط دولت اشکانی با امپراتوری چین باید افزود که کهن‌ترین تماس میان این دو سرزمین از سده دوم قبل از میلاد شروع شد. در این زمان خاقان چین سفیری به نام «چانگ کین» را برای پویش در نواحی غرب دور و ایجاد اتحاد با مردمان و دولت‌های این سرزمین اعزام نمود. اندکی بعد میان دولت پارت و چین مناسباتی دوستانه و تجاری برقرار گردید و نخستین کاروان شرق دور در سال ۱۰۶ ق. م وارد سرزمین پارت شد (بویل، ۱۳۶۸، ج ۳: ۶۹)

چانگ کین در این مأموریت از علاقه

اشکانیان به امر تجارت بسیار یاد کرد و با اعجاب و تحسین خاطر نشان نمود که سوداگران پارتی با گردونه‌ها و کشتی‌ها به سرزمین‌های مجاور برای تجارت مسافرت می‌کنند. (زرتین کوب، ۱۳۶۸، ج ۱: ۳۵۲) هیئت اعزامی از چین در دربار پادشاه پارت (مهرداد دوم) با نهایت احترام



سکه دوره اشکانی ←

پذیرایی شد و به هنگام بازگشت نیز هیئتی از طرف شاه اشکانی با آنان همراه گردید و به چین رفت. این هیئت جهت تحکیم روابط با کشور چین برای خاقان آن سرزمین هدایا و تحفه‌هایی مثل: اسب، شترمرغ، انار، زعفران، روغن، زیتون، پوست، تندیس‌های برنزی و انواع پارچه بردند. دیری نپایید که مبادلات بازرگانی بین هر دو کشور برقرار شد و در مقابل صادرات، دولت اشکانی کرم ابریشم، زردآلو و هلورا از چین وارد می‌کرد. (شیپمان، ۱۳۸۴: ۱۱۵) از میان اقلام صادراتی ایران به چین، انار و شترمرغ نزد چینیان به ترتیب به «میوه پارتی» و «مرغ پارتی» معروف بود. (زرتین کوب، ۱۳۶۸، ج ۱: ۳۵۵) و به اسبان نسایی که به این کشور صادر می‌شد، «اسبان آسمانی» می‌گفتند. این اسبان راهوار قادر بودند مسافت میان دو منطقه چین تا آسیای مرکزی را بپیمایند. آن‌ها آن قدر قدرت و توانایی

داشتند که می‌توانستند صحراهای سوزان تا کلامکان در آسیای مرکزی را طی کنند و سواران خود را از این سو به آن سوی بیابان‌های غیر قابل کشت برسانند. (تکمیل همایون، ۱۳۸۹: ۴۹-۴۸)

هم‌چنین در عهد اشکانیان ارتباطات بازرگانی با امپراتوری روم برقرار بود و علی‌رغم جنگ‌های مستمر این رابطه هرگز قطع نگردید. در این دوره قالیچه‌های ایرانی در رنگ‌ها و نقش‌های مختلف به قیمت‌های گزاف به رومیان فروخته می‌شد و این کالای صادراتی زینت‌بخش قصرهای ثروتمندان رومی بود. در میان اقلام صادراتی ایران به این کشور اسامی کالاهایی همچون: آهن، کتیرا، انواع عطر، ادویه و منسوجات گوناگون به چشم می‌خورد. (محمود آبادی، ۱۳۷۸: ۶۶)

واحد‌های سنجش وزن کالا برای صادرات و واردات در عصر پارتیان عبارت بود از: «بار خر»، «بار شتر» و «بار گاری». هر بار گاری چهار بار شتر و هر بار شتر دو برابر بار خر بود.

شایان ذکر است به خاطر مشکلاتی که برای نقل و انتقال کالا در عهد باستان وجود داشت، هزینه صادرات و واردات بسیار گران بود. افزون بر این به خاطر کندی سرعت در امور حمل و نقل که ناشی از مشکلات و وسایل نقل و انتقال بود، صدور کالاها را اولویت‌بندی می‌کردند. مثلاً ظروف فلزی، سفالینه‌ها، مجسمه‌ها، پارچه و حتی غلات و حبوبات و خشکبار که دیر فاسد می‌شدند، در نقل و انتقال آن‌ها کم‌ترین شتاب به خرج داده می‌شد، ولی کالاهایی مانند: روغن، انواع میوه، مواد خوراکی تر و... همراه با تدابیر ویژه و دقتی خاص سعی می‌شد در کوتاه‌ترین زمان ممکن به دست خریداران برسد.

خطرات جنگ، حمله و وحوش، سرما، برف و دزدان از جمله عواملی

بودند که پارتیان در مورد آن‌ها تدابیر لازم را می‌اندیشیدند؛ از این رو وجود این عوامل آسیب‌زا موجب افزایش هزینه‌های حمل و نقل می‌شد. (خدادادیان، ۱۳۷۹: ۲۸۳-۲۸۲)

ضرب سکه

ضرب سکه در امور تجاری و مبادلات بازرگانی هر ملت و کشوری نقش بسزایی ایفا می‌کند. سکه‌های بازمانده از عصر پارت‌ها اسناد و مدارک گران‌بهایی است که نه تنها وضع پولی و اقتصادی آن روزگاران را معرفی می‌کند، بلکه گنجینه بی‌نظیری است که گوشه‌ای از تاریخ پنج قرن شاهنشاهی بزرگ ایران را به ما معرفی می‌کند. این قطعات کوچک فلزی منقوش، جلوه‌ای از تمدن، فرهنگ و اقتصاد پارت‌ها به شمار می‌رود. (بیانی، ۱۳۷۰، ج ۱: ۲۵)

براساس تحقیقات به‌دست آمده اشکانیان سکه‌های طلا نداشتند و تمام مسکوکات آنان فقط از نقره و برنج بود؛ زیرا این دولت با کشور روم قرارداد تجاری داشت و از آن جایی که دولت روم می‌خواست ضرب سکه طلا از آن خودش باشد، با دولت‌هایی که معاهده می‌بست این شرط را قید می‌نمود که نباید سکه طلا ضرب کنند و اگر این کار را انجام می‌دادند، تجار رومی مسکوکات طلای آنان را قبول نمی‌کردند. (پیرنیا، ۱۳۸۴، ج ۳: ۲۱۸۴)

بیشترین سکه‌های اشکانی حدود نیم قرن پیش در دره‌ی اترک (غرب بجنورد) کشف گردید. (بویل، ۱۳۶۸، ج ۳: ۳۸۱) این گنجینه بزرگ که متعلق به دو پادشاه اشکانی نخست (اشک یکم و اشک دوم) است، به ترسیم چهره واضح‌تری از این دو شاه اشکانی به‌خصوص اولی، کمک زیادی نموده است؛ نیز این گنجینه حاوی سکه‌های زیادی است که تاکنون فقط چند نمونه از آن‌ها به‌طور پراکنده شناخته شده است. (ولسکی، ۱۳۸۳: ۸۲)



→ سکه دوره اشکانی



القابی که شاهان این سلسله بر روی سکه‌های خود حک می‌کردند، هر کدام تقلیدی از يك مقطع تاریخی بود؛ مثلاً واژه‌های «شاه بزرگ» و «شاه شاهان» به تقلید از هخامنشیان و یا کلماتی همچون «فاتح» و «خدا» به تقلید از سلوکیان بود. بر روی این سکه‌ها صورت پادشاه اشکانی نقش می‌شد که بر روی تختی نشسته و مشغول کشیدن زه کمان است. (دیاکونوف، ۱۳۸۲: ۳۰۱)

اساس پولی دولت پارت بر ارزش فلز نقره بود. آنان سکه نقره را «درخما» می‌نامیدند و آن يك کلمه یونانی است که بعدها در دوره اسلامی به آن «درهم» گفته شد. معاملات در این دوره با استفاده از سکه‌های سیمین، برنزی و پیشیز^۱ انجام می‌شد. (کالیوف، ۱۳۵۸: ۲۵۶)

شبکه‌های ارتباطی و راه‌های تجاری

مهم‌ترین عامل برای پیشبرد روند اقتصادی در هر کشور، توجه گسترده به راه‌های تجاری و محورهای عمده ارتباطی است و تا زمانی که این گونه راه‌ها در امنیت نباشند، ارتباطی صورت نخواهد گرفت. بنابراین هر دولتی برای این که بتواند بر امور بازرگانی کشورش نظارت داشته باشد، مجبور است در هر منطقه امکاناتی را برای حفاظت از کالاها و جاده‌ها پدید آورد.

شبکه‌های ارتباطی و راه‌های تجاری در عصر اشکانیان مهم‌ترین و بزرگ‌ترین عامل رونق داد و ستد در آن دوره بود. سرزمین پارت به وسیله همین راه‌ها و شبکه‌های ارتباطی با چین، روم، هند، عربستان، آفریقا و دیگر نقاط جهان ارتباط داشت و با آن‌ها مبادلات کالا صورت می‌گرفت. نظم جاده‌ها و کنترل راه‌های تجاری در هیچ دوره‌ای مانند این دوره به خوبی صورت نمی‌گرفت؛ زیرا شاهان این سلسله به انتظام جاده‌ها و مراقبت از آن‌ها نهایت دقت را به خرج

می‌دادند و مالیات‌هایی که از تاجران داخلی و خارجی می‌گرفتند، صرف جاده‌سازی و تأمین امنیت آن می‌کردند. پوست نوشته‌های کشف شده در اورامان^۲ بسیاری از مسائل اقتصادی، مالی و معاملاتی جوامع عصر اشکانی را روشن می‌سازد. این نوشته‌ها منابع مستندی هستند که در آن‌ها مطالبی درباره اوضاع اجتماعی و اقتصادی پارتیان بیان شده است. (گیرشمن، ۱۳۶۶: ۳۳۹-۳۳۸)

چون در این دوره در جاده‌های کشور پیوسته کالاهای تولیدی و بازرگانی حمل می‌شد، لذا از راه‌های ارتباطی به خوبی محافظت می‌گردید و محورهایی که از بیابان‌های وسیع می‌گذشت، از مراقبت بیشتر تری برخوردار بود. هم‌چنین در شهرهایی که در کنار این راه‌ها قرار داشت، کاروان‌سراهایی بنا گردیده بود که تجار برای استراحت در آن‌ها توقف می‌کردند. جاده‌های کاروان‌رو توسط سربازان پارتی محافظت می‌شد و حتی در مواقعی که خطر بیشتر احساس می‌شد، به همراه کاروان‌های تجاری نیروهای نظامی اشکانی برای حفاظت از مال التجاره‌های تاجران همراه آنان حرکت می‌کردند. (بیانی، ۱۳۴۹: ۲۳۷)

این دقت نظر و بیداری سبب می‌شد که نیروهای نظامی این سلسله به هیچ وجه به راهزنان باج ندهند؛ در حالی که «اومستد» می‌نویسد: در عهد هخامنشی گاهی امنیت از جاده‌ها چنان سلب می‌شد که برای عبور کاروان‌ها حتی پادشاهان به راهزنان باج می‌دادند. (اومستد، ۱۳۵۷: ۲۲۲)

پی‌نوشت‌ها

۱. سکه‌های سیمین ۴ گرم، برنز ۱۶ گرم و پیشیز حدود ۳ گرم.
۲. به سال ۱۹۳۰ میلادی چند چوپان دریکی از غارهای نزدیک اورامان در کردستان يك کوزه گلی مهر شده به دست آوردند که درون آن سه نوشته پوستی قرار داشت. يك پوست نوشته به خط آرامی و دو تای دیگر به خط یونانی بود. هر سه قطعه پوست نوشته تاریخ‌دار هستند و تاریخ سال بنا بر تاریخ سلوکی و ماه‌های یونانی است. (مجله بررسی‌های تاریخی، سال هشتم، شماره ۶، بهمن و اسفند ۱۳۴۹، مقاله خانم دکتر ملک‌زاده‌ی بیانی، ص ۲۳۷)

منابع

۱. اومستد، ا. ت. تاریخ شاهنشاهی هخامنشی، ترجمه محمد مقدم، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۵۷.
۲. بویل، جی. آ. تاریخ ایران از سلوکیان تا فروپاشی دولت ساسانی، ترجمه حسن انوشه، تهران، انتشارات امیرکبیر، ج ۳، ۱۳۶۸.
۳. بیانی، ملک‌زاده، اقتصاد عصر اشکانی، مجله بررسی‌های تاریخی، سال هشتم، شماره ۶، بهمن و اسفند ماه ۱۳۴۹، تهران.
۴. بیانی، ملک‌زاده، تاریخ سکه از قدیمی‌ترین ازمینه تا دوره ساسانیان، ج ۱، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
۵. پیرنیا، حسن، تاریخ ایران باستان، تهران، انتشارات نگاه، ۱۳۸۴، ج ۳.
۶. تکمیل همایون، ناصر، جاده ابریشم، تهران، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، ۱۳۸۹.
۷. خدادادیان، اردشیر، اشکانیان، تهران، نشر به دید، ۱۳۷۹.
۸. دیاکونوف، میخائیل میخائیلویچ، تاریخ ایران باستان، ترجمه روحی ارباب، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۸۲.
۹. ژئین کوب، عبدالحسین، تاریخ مردم ایران، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۸، ج ۱.
۱۰. شیبمان، کلاوس، مبانی تاریخ پارتیان، ترجمه هوشنگ صادقی، تهران، نشر و پژوهش فروزان روز، ۱۳۸۴.
۱۱. صفا، ذبیح‌الله، تاریخ سیاسی - اجتماعی و فرهنگی ایران از آغاز تا پایان عهد صفوی، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۵۶.
۱۲. صفا، ذبیح‌الله، دورنمایی از فرهنگ ایرانی و اثر جهانی آن، تهران، انتشارات هیرمند، ۱۳۷۵.
۱۳. فردوسی، ابوالقاسم، شاهنامه، تصحیح ژول مول، تهران، انتشارات سخن، ۱۳۶۹، ج ۵.
۱۴. کالج، مالکوم، پارتیان، ترجمه مسعود رجب‌نیا، تهران، انتشارات وزارت فرهنگ و هنر، ۱۳۵۲.
۱۵. کالیوف، تاریخ تحولات اجتماعی ایران، ترجمه مرتضی راوندی، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۵۸.
۱۶. گردیزی، ابوسعید عبدالحی، تاریخ گردیزی، تصحیح عبدالحی حبیبی، تهران، انتشارات دنیای کتاب، ۱۳۶۳.
۱۷. گیرشمن، رومن، ایران از آغاز تا اسلام، ترجمه محمد معین، تهران، انتشارات علمی - فرهنگی، ۱۳۶۴.
۱۸. محمود آبادی، اصغر، تاریخ فرهنگ و سیاست در ایران باستان، تهران، انتشارات آبتین، ۱۳۷۸.
۱۹. مهرآبادی، میترا، خاندان‌های حکومت‌گرای ایران باستان، تهران، انتشارات فتحی، ۱۳۷۲.
۲۰. ورستاندیک، آندره، تاریخ امپراتوری اشکانیان، ترجمه محمود بهفرزی، تهران، انتشارات جامی، ۱۳۸۶.
۲۱. ولسکی، یوزف، اشکانیان ترجمه مرتضی ناقب‌فر، تهران، انتشارات ققنوس، ۱۳۸۳.